

Ιωάννης Βαρβάκης

Γρηγόριος Θ. Παπανίκος
Πρόεδρος, Αθηναϊκό Ινστιτούτο (ΑΘΙΝ)

Το Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό δημοσιεύει σε κάθε τεύχος του μία επιφυλλίδα, δηλαδή ένα κείμενο δοκιμακού χαρακτήρα με κριτικό και επιστημονικό περιεχόμενο. Την επιμέλεια της επιφυλλίδας έχει ο Γρηγόριος Θ. Παπανίκος. Το περιοδικό δημοσιεύει επίσης επιστολές αναγνωστών σχετικά με τα θέματα που τίγονται στις επιφυλλίδες, προάγοντας έτσι έναν δημόσιο επιστημονικό διάλογο. Στο παρόν τεύχος, παρουσιάζω τον Έλληνα εθνικό ευεργέτη Ιωάννη Βαρβάκη, με αφορμή τη συμπλήρωση 200 ετών από τον θάνατό του.

Εισαγωγικά

Στην παρούσα επιφυλλίδα αναφερόμαστε στην ευεργεσία και στους Έλληνες ευεργέτες, των οποίων το όνομα εμφανίζεται σε έργα που έχουν κυρίως σχέση με την παιδεία. Θα δώσουμε έμφαση στον Ιωάννη Βαρβάκη, ο οποίος, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 1, γεννήθηκε πρώτος από όλους τους ονομαστούς εθνικούς ευεργέτες. Φέτος τιμούμε και τα 200 χρόνια από τον θάνατό του. Όλοι αυτοί οι μεγάλοι ευεργέτες ήταν ό,τι θα λέγαμε σήμερα «Έλληνες του εξωτερικού», οι οποίοι θέλησαν να βοηθήσουν μία Ελλάδα που καμία σχέση δεν έχει με τη σημερινή.

Πίνακας 1. Έλληνες Ευεργέτες Γεννηθέντες Πριν την Επανάσταση του 1821

αα	Ευεργέτης	Χρονολογία	Έργα που αφορούν την Παιδεία
1	Ιωάννης Βαρβάκης	(1745-1825)	Βαρβάκειος Σχολή
2	Νικόλαος Ζωσιμάς	(1759-1842)	Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων (1828)
3	Μιχαήλ Τσοσίτσας	(1787-1856)	Αρσάκειο, Πανεπιστήμιο Αθηνών, ΕΜΠ
4	Γεώργιος Σταύρου	(1788-1869)	Ορφανοτροφείο Ιωαννίνων
5	Σίμων Σίνας	(1810-1876)	Ακαδημία Αθηνών, Αστεροσκοπείο
6	Γεώργιος Αβέρωφ	(1815-1899)	ΕΜΠ

Η Ελλάδα, όταν γεννήθηκε ο Ιωάννης Βαρβάκης, ήταν υπόδουλη, «αιχμάλωτη» θα έλεγε ο Αδαμάντιος Κοραΐς, για τον οποίο έγραψα την πρώτη επιφυλλίδα (Παπανίκος, 2021α). Όταν βλέπεις τη χώρα σου σκλαβωμένη, μερικοί θέλουν να βοηθήσουν. Δεν είναι μόνο ελληνικό φαινόμενο. Οι Εβραίοι είχαν και αυτοί μία παράλληλη ιστορία.

Η Ελλάδα πριν το 1821 ήταν πάμπτωχη και, όπως έχω εξηγήσει σε μία σειρά από άρθρα μου, επικρατούσε γενικευμένη αμάθεια ή, έστω, ημιμάθεια, που δεν έχει καμία σχέση με το σήμερα. Τα κρυφά σχολεία και κυρίως τα κρυφά μαθήματα ήταν ο κανόνας, χωρίς καμία εξαίρεση, και η αθέλητη λανθάνουσα ζήτηση για νόμιμη παιδεία ήταν τεράστια (βλ. Παπανίκος, 2021β, 2025, 2026).

Στην παρούσα επιφυλλίδα θα αναφέρω λίγα βιογραφικά στοιχεία για τον Ιωάννη Βαρβάκη, αλλά το κυρίως θέμα μου είναι πιο γενικό και αφορά (α) τα

κίνητρα για να γίνει κάποιος «εθνικός ευεργέτης» και (β) το γιατί δεν έχουμε σήμερα εθνικούς ευεργέτες.

Η Ελλάδα ευτύχησε να έχει πάρα πολλούς εθνικούς ευεργέτες, που χρηματοδότησαν κυρίως έργα που αφορούσαν την παιδεία, την υγεία, την άμυνα και γενικότερα έργα υποδομών, που τόσο ανάγκη είχε η χώρα τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ποια ήταν το κίνητρό τους;

Επίσης, εξετάζεται γιατί η σημερινή Ελλάδα δεν έχει εθνικούς ευεργέτες, παρά το γεγονός ότι υπάρχουν πάρα πολύ πλούσιοι Έλληνες στο εξωτερικό, και πώς θα μπορούσε να διαμορφωθεί μια πολιτική προσέλκυσης ευεργετών, κατά αναλογία των πολιτικών που χρειάζονται για την προσέλκυση Ελλήνων επενδυτών από το εξωτερικό. Η μεγάλη δύναμη του Ελληνισμού βρίσκεται στο εξωτερικό, είτε σε Έλληνες είτε σε μη Έλληνες. Υπάρχει τεράστιο ενδιαφέρον και ζήτηση για «Ελλάδα». Είναι ένα μεγάλο κεφάλαιο – επώνυμο προϊόν θα το έλεγαν όσοι ασχολούνται με το *μάρκετινγκ* – που δεν έχει αποδώσει όσα θα μπορούσε να προσφέρει στην Ελλάδα και στους Έλληνες.

Ιωάννης Βαρβάκης

Ο Ιωάννης Βαρβάκης (24 Ιουνίου 1745 – 10 Ιανουαρίου 1825) γεννήθηκε στα Ψαρά και το όνομά του ήταν Ιωάννης Λεοντίδης. Το επώνυμο «Βαρβάκης» προέρχεται από το όνομα του πλοίου του, το οποίο ονόμασε έτσι προς τιμήν του αρπακτικού πουλιού, του γερακιού. Ασχολήθηκε με την πειρατεία, η οποία, στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, ήταν το αντίστοιχο των κλεφτών στην ηπειρωτική Ελλάδα, κυρίως στην Πελοπόννησο και Ρούμελη.

Στον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο (1768–1774), ο Βαρβάκης εντάχθηκε στον ρωσικό στόλο υπό τις διαταγές των αδελφών Ορλώφ. Τα «Ορλωφικά» απέβησαν καταστροφικά για την Ελλάδα, αλλά ήταν η αρχή μίας εξαιρετικής επιχειρηματικής καριέρας για τον Βαρβάκη, που του απέφερε τεράστια κέρδη ασχολούμενος με την παραγωγή και το εμπόριο χαβιαριού.

Την καλύτερη βιογραφία του Ιωάννη Βαρβάκη μας την έχει αφήσει ο καθηγητής μέσης εκπαίδευσης Βασίλης Ασημομύτης (1932-2012). Εκδόθηκε το 2001 στην Αθήνα από τις εκδόσεις Κέδρος και αποτέλεσε χρήσιμο υλικό στα χέρια του σκηνοθέτη Γιάννη Σμαραγδή για να γυρίσει ένα ντοκιμαντέρ και στη συνέχεια μία κινηματογραφική ταινία.

Όπως μαθαίνουμε από το Συμπόσιο του Πλάτωνα, δύο είναι οι τρόποι απόκτησης αθανασίας. Πρώτον, οι απόγονοι και δεύτερον το έργο. Ο Ιωάννης Βαρβάκης απέκτησε τρία παιδιά (έναν γιο και δύο κόρες), αλλά η αθανασία του εξασφαλίστηκε με το φιλανθρωπικό του έργο. Ενδιαφέρον έχει το ότι φέρουν το όνομά του μία αγορά και ένα σχολείο. Δεν ξέρω εάν οι άνθρωποι πεθαίνουν ποτέ ευτυχισμένοι, αλλά ο Βαρβάκης πρόλαβε να δει μέρος της χώρας του απελευθερωμένο, παρότι σπαρασσόταν από εμφύλιες διαμάχες.

Ο Ιωάννης Βαρβάκης κατατάσσεται στο πάνθεον των Ελλήνων ευεργετών. Κυκλοφορώ μέσα στο κέντρο της Αθήνας και τα πιο εμβληματικά κτίρια φέρουν το όνομα ευεργετών. Με αυτό τον τρόπο εξασφαλίζουν την αθανασία τους. Ο κόσμος τους θυμάται.

Αλήθεια, ποιος θα γνώριζε για τον Ιωάννη Βαρβάκη εάν δεν υπήρχε η Βαρβάκειος Αγορά και το Βαρβάκειο Πρότυπο Σχολείο (Γυμνάσιο και Λύκειο). Λίγοι γνωρίζουν την οδό Ιωάννη Βαρβάκη που είναι κάθετη στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας στο ύψος της Χαριλάου Τρικούπη.

Γιατί οι Πλούσιοι Γίνονται Εθνικοί Ευεργέτες;

Επειδή θέλω να ξεφύγω από τα τετριμμένα, δεν θα αναφερθώ σε διάφορες ιστοριούλες για τον Ιωάννη Βαρβάκη, αλλά θα εξετάσω γιατί μεγάλοι εθνικοί ευεργέτες δίνουν χρήματα, κάτι που πολλοί, δικαίως ίσως, το βλέπουν με μεγάλη καχυποψία, διότι έρχεται σε αντίθεση με τις ιδεοληψίες τους περί πλούτου και πολύ πλούσιων ανθρώπων. Ευεργέτες υπάρχουν σε όλα τα μέρη του κόσμου.

Οι άνθρωποι δεν είναι ίδιοι. Η διαφορετικότητα είναι και η ομορφιά του ανθρώπινου είδους. Αυτό εξηγεί και τη διαφορετικότητα στις συμπεριφορές. Οι δωρές, οι φιλανθρωπίες και γενικότερα οι ευεργεσίες εντάσσονται μέσα σε αυτό το πλαίσιο της διαφορετικότητας.

Μία σημαντική διάκριση αφορά στον χρόνο που γίνεται η ευεργεσία. Όταν γίνεται μετά τον θάνατο, δύσκολα κανείς μπορεί να ισχυριστεί ότι υπάρχει κάποια ιδιοτέλεια. Πόσο μάλλον όταν κάποιος αφήνει όλη του την περιουσία για την εξυπηρέτηση κάποιου εθνικού ή κοινωνικού σκοπού.

Η ευεργεσία του Ιωάννη Βαρβάκη, όπως και πολλών άλλων Ελλήνων, ανήκει στη δεύτερη κατηγορία. Άφησε μέρος της περιουσίας του για να γίνουν έργα μετά τον θάνατό του.

Η ευεργετική συμπεριφορά αυτών των ευεργετών ασφαλώς και δεν μπορεί να εκληφθεί ως δαπάνη της κατηγορίας των δημοσίων σχέσεων, όπως θα λέγαμε σήμερα, με την προσδοκία της μεγιστοποίησης των μελλοντικών κερδών τους. Εξάλλου, οι πιο πολλοί από τους εθνικούς ευεργέτες, όπως και Ιωάννης Βαρβάκης, δεν άφησαν πίσω τους καμία επιχειρηματική δραστηριότητα και την περιουσία τους την έκαναν εκτός Ελλάδας.

Σε αυτές τις περιπτώσεις, η ευεργετική συμπεριφορά μπορεί να εξηγηθεί μόνο ως καταναλωτικό αγαθό. Για να μιλήσω χρησιμοποιώντας οικονομική ορολογία, η συνάρτηση χρησιμότητας του ευεργέτη αυξάνει όταν κάνει ευεργεσίες ακόμη και αν αυτές υλοποιούνται μετά θάνατο. Η ευεργεσία είναι τελικό καταναλωτικό αγαθό και όχι ένα ενδιάμεσο για την περαιτέρω αύξηση του πλούτου τους.

Δεν θα πρέπει επίσης να υποτιμηθεί ότι όλοι τους οι ευεργέτες ήταν φλογεροί πατριώτες. Αναγνώρισαν όλοι τους την ανάγκη για παιδεία, γι' αυτό, κοινό γνώρισμα όλων ανεξαιρέτως των μεγάλων ευεργετών είναι ότι έκαναν ευεργεσίες για την παιδεία.

Γιατί Σήμερα δεν Έχουμε Εθνικούς Ευεργέτες;

Με τον όρο «εθνικός ευεργέτης» εννοώ τον μεγάλο ευεργέτη που δεν περιορίζεται απλά και μόνο σε χορηγίες. Σήμερα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το

Ίδρυμα Νιάρχου και το Ίδρυμα Ωνάση πληρούν τις προϋποθέσεις για να χαρακτηριστούν δημιουργήματα εθνικών ευεργετών. Ωστόσο, δεν νομίζω ότι μπορούν να συγκριθούν με τους εθνικούς ευεργέτες που αναφέρονται στον Πίνακα 1. Η, τουλάχιστον, για να είμαι πιο επιεικής, η πλειονότητα των Ελλήνων δεν τους αντιλαμβάνεται έτσι.

Υπάρχουν δύο βασικοί λόγοι για τους οποίους σήμερα δεν έχουμε εθνικούς ευεργέτες. Πρώτον, η Ελλάδα μάλλον δεν τους χρειάζεται πλέον. Ο πόθος κάποιου να δει την πατρίδα του απελευθερωμένη και να στέκεται στα πόδια της αποτελούσε το σημαντικότερο κίνητρο για ανθρώπους που είχαν πλουτίσει στη διασπορά, ώστε να συμβάλουν οικονομικά σε αυτούς τους δύο ιερούς σκοπούς.

Στη σημερινή εποχή, η Ελλάδα δεν αντιμετωπίζει τέτοια προβλήματα. Είναι μία από τις πλουσιότερες χώρες του κόσμου – όσο κι αν αυτό ακούγεται υπερβολικό στα αυτιά κάποιων – και δεν έχει προβλήματα εθνικής ασφάλειας. Από το 1949, η χώρα διανύει τον σύγχρονο «χρυσό αιώνα» της. Ποτέ άλλοτε στην ελληνική ιστορία δεν υπήρξε τόσο μακρά περίοδος ειρήνης και οικονομικής προόδου. Παρόλα τα σκαμπανεβάσματα, η γενική τάση είναι ανοδική. Με άλλα λόγια, η σημερινή Ελλάδα δεν έχει την ίδια ανάγκη από εθνικούς ευεργέτες όπως στο παρελθόν.

Δεύτερον, πολλοί εύποροι Έλληνες, κυρίως από το εξωτερικό, είναι διστακτικοί να προσφέρουν, καθώς γνωρίζουν ότι τα χρήματά τους μπορεί να μην «πιάσουν τόπο», όπως λέγεται στην καθομιλουμένη. Αυτό αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας. Από την εποχή του Ησιόδου είναι καταγεγραμμένο ότι οι «βασιλείς» της Ελλάδας ήταν «δωροφάγοι». Ακόμη και τα χρήματα του Ιωάννη Βαρβάκη θα είχαν σπαταληθεί, διότι πολλοί άρχοντες δεν έχουν «ούτε ιερό ούτε όσιο», ακόμα και απέναντι στις τελευταίες επιθυμίες ενός ανθρώπου όπως ο Βαρβάκης. Από τη δεκαετία του 1820 συζητιόταν η αξιοποίηση της δωρεάς του Βαρβάκη, αλλά υλοποιήθηκε το 1860.

Το ελληνικό δημόσιο είναι τόσο αναποτελεσματικό που δεν μπορεί να επιτύχει τους στόχους του, και τόσο μη αποδοτικό που, ακόμη κι όταν τους επιτυγχάνει, το κόστος είναι υπερβολικά υψηλό σε σχέση με την ποιότητα του έργου που παράγει. Συνεπώς, θα ήταν προτιμότερο ο ίδιος ο ευεργέτης να φροντίσει όχι μόνο για την υλοποίηση του έργου αλλά και τη συντήρησή του – τουλάχιστον όταν πρόκειται για κατασκευαστικό έργο, όπως είναι η συνήθης πρακτική των ευεργετών.

Λόγω λοιπόν του κινδύνου διαφθοράς, κανένας ευεργέτης δεν θα πρέπει να κάνει δωρεές σε χρήμα. Αυτό, μάλιστα, είναι το λιγότερο κακό, όπως αποδεικνύει και η περίπτωση του Ιωάννη Βαρβάκη. Επιπλέον, δεν υπάρχει συστηματική πολιτική προσέγγισης ευεργετών, είτε πρόκειται για ποσά της τάξης του ενός ευρώ είτε για ένα δισεκατομμύριο ευρώ. Στο Παπανίκος (2023) ανέπτυξα μία εξειδικευμένη διαδικασία για την προσέλκυση Ελλήνων επενδυτών από το εξωτερικό. Κάτι αντίστοιχο μπορεί να εφαρμοστεί και για ευεργέτες.

Συμπεράσματα

Ο Ιωάννης Βαρβάκης θα μείνει στην ιστορία κυρίως για τις ευεργεσίες του για την ελληνική παιδεία.

Είναι δύσκολο να εξηγήσει κανείς τα κίνητρα των μεγάλων ευεργετών. Στην περίπτωση του Ιωάννη Βαρβάκη, κανείς σοβαρός μελετητής δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι οι δωρεές του έγιναν με σκοπό το προσωπικό όφελος ή την ανάπτυξη επιχειρήσεων που θα κληρονομούσαν τα παιδιά του, καθώς δεν άφησε καμία επιχείρηση προς κληρονομιά.

Πιστεύω ότι ο Ιωάννης Βαρβάκης ήταν φλογερός πατριώτης. Επιθυμούσε να δει την πατρίδα του ελεύθερη. Συμμετείχε ενεργά στις πολεμικές επιχειρήσεις των Ορλωφικών και ευτύχησε να δει την Ελλάδα απελευθερωμένη. Είναι πολύ πιθανό να συμμεριζόταν τη θέση του Αδαμάντιου Κοραή, ότι το ελληνικό έθνος θα απελευθερωθεί μόνο όταν οι Έλληνες φωτιστούν διαμέσου της ελληνικής παιδείας.

Το Βαρβάκειο Πρότυπο Σχολείο (Γυμνάσιο και Λύκειο) αποτελεί ένα λαμπρό παράδειγμα του πώς το έργο ενός ανθρώπου μπορεί να εξασφαλίσει την υστεροφημία του. Από το 1860 προσφέρει παιδεία υψηλού επιπέδου. Μόνο εάν δει κανείς τον κατάλογο των δασκάλων και των μαθητών που πέρασαν από το Βαρβάκειο, θα αντιληφθεί το σπουδαίο έργο που επιτελείται σε ένα σχολείο που φέρει το όνομα του εθνικού ευεργέτη Ιωάννη Βαρβάκη.

Και αυτή, νομίζω, είναι η μεγαλύτερη ικανοποίηση για έναν άνθρωπο που μετρά τη «ζωή» με όρους αιωνιότητας.

Βιβλιογραφία

- Ασημομούτης, Β. (2001). *Ιωάννης Βαρβάκης, Ο Πατριώτης*. Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2021α). Αδαμάντιος Κοραής: Νυν υπέρ πάντων η παιδεία. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* 1(2): 5-10. <https://bit.ly/32tOIhN>.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2021β). Τα κρυφά σχολεία υπήρχαν, αλλά ήταν παράνομα. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* 1(1): 11-30. <https://bit.ly/3ptBo5N>.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2023). Οι Έλληνες επιχειρηματίες του εξωτερικού. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* 3(1): 5-9. <https://bit.ly/4565JJd>.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2025). Υπήρξαν τα Κρυφά Σχολεία; Μια Συζήτηση με την Τεχνητή Νοημοσύνη. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* 5(1): 1-15. <https://shorturl.at/4RTHu>.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2026). Παράνομα (Κρυφά) Σχολεία και Λανθάνουσα Ζήτηση: Η Ελλάδα Πριν και Μετά το 1821. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* 6(1): 1-51. <https://shorturl.at/2KRbp>.

